
Димитриос Румнос / Dimitrios Roumpos

КОНСТРУИРАНЕ НА НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ И ЕЗИКОВО САМОСЪЗНАНИЕ НА БАЛКАНИТЕ (XVIII–XIX В.)

Constructing a national identity and linguistic self-awareness in the Balkans (XVIII–XIX centuries)

Summary: The period from the second half of the 18th century until the middle of the nineteenth century is characterised with many common features in the development of the Balkan cultural space, which together with socio-political and economic factors help to explain phenomena from the lives of the Balkan peoples. This particular article discusses the role of the Greek language for the ideological growth of the intelligentsia in the Balkans. A thoroughly learned Greek language gives the possibility of access to greek literature, through which it touches not only the Greek, but also to European literary models. From these the intelligentsia draws ideas to form their views on the main issues of the period. Undoubtedly, Greek schooling is important for the development of a national identity and linguistic self-awareness of Bulgarians and Romanians.

Key words: Greek language, national identity, linguistic self-awareness, the Balkans.

Националната идентичност е съставена от общия език, общата или преобладаващата религия, обща историческа памет, колективни привички и традиции, общи нрави и обичаи, може би и определено поведение и светоглед. Дори и само няколко от тези признаци са достатъчни, за да дефинират дадена национална идентичност. Белезите на националната идентичност може да отразяват активна културна специфика. Може да са запазени само като остатъци от определено културно минало. Често обаче оцеляват въпреки коренната промяна на културната структура, единствено като модели от миналото, за да съхраняват колективната памет и обществената кохезия на даден народ.

В редки случаи в историята, националната идентичност на един народ представлява и културна концепция с по-широк или общочовешки обхват. Ако някога гръцкият език е станал общ в познатата тогава вселена, това обстоятелство не се дължи на някаква всеобща симпатия към националната идентичност на гърците. Това, което е било и е от значение, е културната концепция, която някога разпространяват гърците, една концепция за смисъл на живота и за йерархизиране на нуждите¹.

Изследователите на балканската история нееднократно подчертават положителната роля на гръцкия език върху развитието на културите на балканските народи. Настоящото изследване се фокусира върху мястото на

гръцкия език при формирането на национална идентичност и езиково самосъзнание на българи и румънци.

Да се говори за „езиково самосъзнание на Балканите“ е трудно, тъй като в тази част на света се е установила една връзка на „език“ и „нация“, която повече или по-малко е смътна и загадъчна. Смята се за естествено националната еманципация да се съпътства и от езикова еманципация, а създаването на нацията – от създаване на неин „собствен“ език.

Трябва да подчертаем, че контекстът, на която и да било днешна оценка е напълно различен от националнообразователния контекст на XVIII или XIX век по много и различни причини. Сред тях е и една, която разглеждаме тук – а именно, че основният елемент на този контекст днес са стереотипите по отношение на Балканите, които се формират в предишните векове в условията на едно неравнопоставено, но постоянно взаимодействие между местните и западните фактори. Тези стереотипи обаче не са съществували винаги, както, разбира се, и Балканите като понятие не са съществували винаги. Процесът започва отнякъде и по същия начин, по който можем да проследим началото на балканските нации, така е възможно да потърсим и проявите на езиково самосъзнание, освободени от странични примеси, които са внесени пост фактум или с нечисти намерения².

В периода на Новогръцкото просвещение през XVIII в. отличаваме два елемента – „неопределеността“ на гръцкия свят и, обратно, специфичната му хомогенност чрез просветата. Посочваме специфична, защото гръцката просвета, а следователно и гръцкият език, имат хомогенизиращо действие не само за гръцкия свят, но и почти за целия Балкански полуостров до средата на XIX в.

В Гърция за един от най-значителните представители на Просвещението – Адамантиос Кораис – език и нация съвпадат напълно. За италоезичните аристократи от Йонийските острови има тясна връзка между езиковото и националното им пробуждане. През целия XIX век непрекъснато се споменава спасителната функция на езика за гръцкия народ през многовековното му робство.

Значителното присъствие на другоезични интелектуалци с гръцко езиково самосъзнание, в периода на Просвещението, ни повежда в друга посока. Употребата на думата „нация“ на гръцки, която става все по-честа в течение на XIX век, може понякога да бъде заблуждаваща. Кораис със сигурност стои на страната на модерната нация, независимо че по късно създадената гръцка държава изобщо не отговаря на предвижданията или на желанията му. Какво можем да кажем обаче за фанариотите? Във влашка среда те изграждат една впечатляваща структура на гръцката просвета с елементи, заимствани от Запада, главно защото за първи път в историята на гръцката книжовност прилагат систематичен план за преводи. В тази ситуация интензивното развитие на езиковия дискурс прави още по-осезаемо почти пълното отсъствие на национален дискурс.

На Вселенската патриаршия въздействат същите ограничения. Страстната защита на езиковия консерватизъм в годините на Просвещението, както и по-късно върху гръцкия език в годините на българското национално движение, въпреки че няма никаква връзка с някакви национални по съдържание приоритети, неволно спомага за десакрализирането на гръцкия език, за загубата на статута му като свещен език, на който дължи хегемонията си на Балканите. А последното, което е нужно, за да остане говорим един свещен език, е езиковото самосъзнание. Следователно изглежда, че в гръцкия случай е оправдано да говорим за езиково самосъзнание, което предхожда националното, без второто да произлиза непременно от първото³.

Нещо подобно се случва и в друга балканска страна, България. Българският народ в годините на робството е изолиран от външния свят. Единствените училища, които съществуват, са килийните. Там се преподават славянската азбука и главните църковни книги на църковнославянски език.

Гърците, предимно висши клирици, които се изпращат от Цариградската патриаршия във вътрешността на България, са първите носители на процеса на елинизирание и създават в страната активни културни средища. Не трябва да забравяме и процъфтяващото гръцко население още от времената на античната гръцка колонизация по бреговете на Черно море и във вътрешността.

В началото на XIX в. елинизиранието достига връхната си точка. Два пъти, през 1806 и през 1819 г., патриарх Григорий V призовава официално епископите си да обърнат внимание и да се погрижат за разпространението на гръцкия език, за да се осигури високо равнище на образованието на християнското население на империята и отварянето на нови гръцки училища по цялата територия, включително и в българските области⁴. Тези училища, наречени гръцки, се разделят на две групи. Някои от тях се създават от местни гърци в области със смесено или чисто гръцко население. Учителите в тях са гърци и учебният процес изцяло се провежда на гръцки език. След откриването на български училища, гръцките продължават да съществуват, докато в тях има ученици. Другата, по-голяма част от гръцките училища функционира в области с предимно или чисто българско население и учителите в тях са българи. След откриването на новите български светски училища през 30-те и 40-те години на XIX в. те губят значението си и бързо западат. Организираните по гръцки модел и с преподаване на гръцки език и литература, те напомнят днешните езикови училища. Там обаче гръцкият не е единственият език на обучението.

Както гръцките, така и по-късно елино-българските училища, които представляват преходен етап към българското светско училище, са явление, което се отличава с особена двойственост в началната фаза на формирането на българската нация. Те са част от един исторически прогресивен процес – победата на новите гръцки буржоазни сили над консервативната Патриаршия. С тази победа гръцката култура окончателно се интегрира с постиженията на модерния свят, а борбата на гръцкия народ за освобождение навлиза в реши-

телната си фаза и постига успех. Така основен посредник между българите и идеите на модерния свят в продължение на дълго време остава Гърция.

В процеса на изграждане на националната идентичност на българите важна роля играе българската интелигенция, формирането на която е сложно и продължително. То се извършва под въздействието на серия от фактори, които оказват влияние в различна степен и в течение на цялото Възраждане. Един от тези фактори е гръцката просвета и литература. Това обстоятелство се обуславя, на първо място, от редица икономически, обществено-политически и културни предпоставки, които се създават на Балканите през втората половина на XVIII в. и в началото на XIX в., а на второ място – от специфичните черти в историческото развитие на двата балкански народа, българския и гръцкия.

Голяма част от дейците на Българското възраждане, учили в гръцки образователни центрове през първата половина на XIX в., се запознават с идеите на гръцките просветители и чрез тях влизат в досег с научните достижения на Западна Европа. В библиотеките им срещаме произведения на А. Кораис, Г. Констандас, Д. Филипидис, К. Кумас, Т. Фармакидис, както и гръцки преводи на творбите на Русо, Волтер, Монтескьо и др. Двуетичието е характерно явление сред тези просветители.

Първите познания по гръцки език те придобиват в начални училища като тези в Търново⁵ – Никола Пиколо, Арбанаси – Атанас Богориди, Котел – Петър Берон, Сливен – Иван Селимински, Мелник – Неофит Рилски, Дамаскин Рилец, Пловдив – Константин Фогинов, както и в училищата в Созопол и Анхиало. Някои от тях продължават обучението си в прочути гръцки училища и висши учебни заведения: в Букурещката академия – Ат. Богориди, Н. Пиколо, П. Берон, в Кидония – Ив. Селимински, в Смирна – К. Фогинов, в Богословското училище на о. Халки⁶ – Дамаскин Рилец, Одисей Попниколов, Марко Балабанов, в Атинския университет⁷ – Константин Робев, Григор Пърличев⁸, Александър Найденович – обстоятелство, което не само до голяма степен предопределя професионалната им ориентация, но и оказва влияние и върху книжовната им дейност.⁹ Те усвояват гръцкия език в такава степен, че създават на него достойни за внимание творби – преводи на поезия, литературни сборници, сбирки, преводи и оригинални филологически и научни произведения – исторически, философски, в областта на естествените науки и др. През втората половина на XIX в., когато се поставя въпросът за независима българска църква, те представят църковната си политика и своите възгледи на гръцки език, за да са разбираеми за представителите на Патриаршията.

Анализът на произведенията на българските възпитаници от гръцките учебни заведения позволява да твърдим, че гръцкото образование оказва съществено влияние върху формирането на идеите им. Това става ясно от решенията, които дават за основни проблеми от развитието на българското общество. В избора на ориентация на културния модел, а именно просветена Европа, са повлияни от произведенията на А. Кораис, Г. Констандас, Т. Фи-

липидис. По езиковия въпрос, който не е просто обикновена филологическа дилема – от делото на А. Кораис, а по отношение на религията и църквата – от идеите за религиозна търпимост. Около 1840 г. дейците за независима българска църква използват в аргументите си срещу Цариградската патриаршия критичните произведения на А. Кораис и Т. Фармакидис. Също така не е случайно, че и двете централни фигури на българското църковно движение Иларион Макариополски и Стоян Чомаков следват в школата на Т. Каирис на остров Андрос.

Когато говорим за ролята на гръцката книжовност, трябва да подчертаем и още един феномен. Първите историци след Освобождението на България, Стефан Бобчев и Иван Шишманов, влагат всичките си сили да открият бившите участници в националноосвободителното движение на българите и да ги интервюират. Това, което записват, действително е интересно да бъде споменато. Бившите ученици на Т. Каирис заявяват, че те са се опитвали да приложат това, което им е казал Т. Каирис за величието на Гърция, по отношение на възраждането и величието на България¹⁰.

Образованието на българите трябва да премине през това „хуманистично“ равнище, за да узрее за идеите на Просвещението в новите български училища. Става въпрос за един евроцентричен подход, който не е наложен отвън или със сила, а представлява целенасочен стремеж на българската интелигенция, която впоследствие съзнателно се отказва от възрожденската пътека и следва хода на европейското Просвещение. Гръцкият език се оказва посредник в културната адаптация на българското общество към модерната буржоазна култура през първата половина на XIX в.

Движението на новобългарското просвещение започва от българската буржоазна класа и съответства на примера и идеалите на Новогръцкото просвещение. В резултат на това започва своеобразен дебат, който продължава десетилетия. Плеяда просветители – Ем. Васкидович, Р. Попович, К. Фотинов и др. – твърдят, че Българското просвещение е възможно само в лоното на елинизма. Според тях възприемането на гръцкия език в културата и комуникацията осигурява връзката на Българското просвещение със собственото му класическо минало, с Византия и с културната ѝ традиция.

Други значими просветители, възпитаници на гръцки школи, заемат противоположна позиция. Те смятат, че привързаността към всичко гръцко е гибелна за българския народ. В действителност, реакцията започва именно от онези елинофили и „елини“, които получават образованието си в гръцкото училище. Десетки са българските младежи, които се формират като патриоти в гръцките училища. Възрожденският езиков патриотизъм е в известна степен духовно чедо на гръцката просвета, той е „огледало“ на гръцкия национализъм, който през онази епоха намира израз чрез езика. По тази причина те настояват културата да има за своя основа говоримия български език. Най-решителните и убедени представители на тази тенденция са Иван Селимински, Неофит Бозвели, Васил Априлов и др.

Първият български екзарх Антим I е един от първите ученици в Богословското училище, където по-късно е назначен за преподавател по църковно-славянски език и директор на учебното заведение. Още като ученик той се ползва с доверието на Патриаршията, но това не го спира в решителни моменти да застане на страната на своя народ. В класната стая буди българското самосъзнание на учениците си – българи и бъдещи църковни и духовни дейци, а останалите ученици учи да уважават славянските народи, част от голямото православно християнско семейство¹¹.

Българското самосъзнание сред възпитаниците на гръцки учебни заведения се пробужда постепенно с разгорещаването на църковния въпрос и с многостранното образование, което те придобиват. Създаването на гръцката държава и на автокефалната гръцка църква засилва политическото въздействие върху българите, но същевременно предизвиква обратна реакция и открит копнеж за независима национална църква като най-важна стъпка към създаване на национално самосъзнание.

Резултатът от усилията за заличаване на националната идентичност на българите чрез езика е реакция, която се изразява по различни начини – въвеждане на българския език в църквата и училището и създаване на литературни и образователни текстове на български език, чрез които се събужда националното самосъзнание.

Друга причина за реакцията е един негативен резултат от обучението на гръцки език – историческото изоставане на обучението на български език. В действителност въвеждането на гръцкия език в училището нарушава естествения преход от класическото образование (основен език на което е църковно-славянският) към светското образование на новобългарски език. В резултат приемствеността се прекъсва за около четири десетилетия през първата половина на XIX в.

Гръцката просвета, която несъмнено изиграва положителна роля за развитието на българската духовност през вековете, според мнението на изтъкнати български историци както от миналото, така и съвременни (Иван Шишманов, Стефан Бобчев, Йордан Иванов, Маньо Стоянов, Афродита Алексиева), след средата на XIX в. постепенно губи значението си. Развитието на новобългарската просвета и на културата през Възраждането има своето особено значение за българската история. Успехите на движението за новобългарска просвета и култура играят важна роля за формирането на националното съзнание на българите през този период.

В друга балканска страна, Румъния, историята на гръцката просвета също започва много отдавна, а именно от гръцките градове, основани от древните гърци по брега на Черно море. И когато векове по-късно латинезичните населения на Балканския полуостров се озовават обградени от славянски племена и следователно под юрисдикцията на славяно-византийската църква,

славянската проповед отново донася древното гръцко учение на християнството в църковнославянски вариант¹².

В продължение на векове църковнославянският език задоволява нуждите на румънците в църквата и в светската администрация. Около средата на XVII в. румънските владетели и книжовници осъзнават, че съвременният гръцки език е станал език на властта. След предаването си на османците представителите на молдовласите пред Високата порта установяват ролята на фанариотите като драгомани и съветници на султана¹³. Те осъзнават, че църковнославянският не е достатъчен за основните им потребности и че гръцкият има предимството да отговаря на повече нужди като енциклопедични познания и науки, а е и оригиналният език на Евангелията и езикът на Патриаршията. Първата книга на църковнославянски е отпечатана през 1508 г. в Търговище, първата на румънски – в Сибиу през 1544 г., а първото печатно издание на гръцки излиза в Яш през 1642 г. Както споменава големият румънски историк Николае Йорга, контактите на молдовласите с гръцката просвета стават още по-тесни, когато се взема решение за учредяването на академии (в Букурещ и Яш), които предлагат учебни курсове на гръцки език. Те допринасят за развитието на гръцката просвета, която и по-рано съществува сред румънците. За тази епоха Мариус Алексиану подчертава: „На практика през XVIII и XIX в. висше образование означава образование на гръцки език. В румънските земи това образование достига най-голямо развитие и най-високо равнище, защото гръцките академии не се намират под прекия контрол на Цариград или на Патриаршията. Така академиите в Букурещ и в Яш имат възможност да предоставят модерно образование, основано на принципите на движението на Просвещението“.

Владетелите на румънските държави, според Л. Чисаков, от много рано имат убеждението, че играят ролята на патрони на книжовността и дори насърчават развитието на гръцкия език и на гръцката култура в княжествата, а и участват в разпространението им по целия Балкански полуостров, докато кореспонденцията им на гръцки свидетелства, че мнозина от тях владеят говоримия гръцки език до съвършенство.

С идването на фанариотите в Дунавските княжества гръцкият добива още по-голямо разпространение в обществения живот, във владетелските дворове, а дискретно – и в църквата. Първият княз фанариот Николаос Маврокордатос, назначен в Молдова през 1709 г. и във Влашко през 1715 г., влиза в конфликт с австрийските интереси в Букурещ и е отвлечен, а когато се връща на престола си, отпечатва последното си произведение през 1719 г. – книга, написана на койне, на един блестящ и изтънчен език, който прави впечатление не само на местните книжовници, но и на западните интелектуалци.

Според изследването на Елена Лазар много са гърците, които тогава предоставят услугите си на академиите, на владетелските дворове или на печатниците. Сред тях е книжовникът и просветител Димитриос Катардзис (1730–1807), който предлага да бъде създадено едно двуезично училище: „Училището

трябва да има за основни езици двата живи езика, ромейският и влашкият“¹⁴. Мнозина са и молдовласите, които творят и пишат на гръцки, убедени, че така допринасят за развитието и напредъка на народите на Югоизточна Европа. Сред тях е и голямата фигура на Новогръцкото просвещение Йосипос Ми-сиодакас (от Мизия и Дакия) (1725–1800), учител, преводач и писател. В същия просвещенски дух през 1780 г. княз Александър Ипсиланти публикува двуезично законодателството, в което са формулирани правата на поданиците му, в под заглавието *Pravilniceasca condica*¹⁵.

При толкова интензивна дейност местният говор на молдовласите се пропива и обогатява още повече с понятия и думи от гръцкия език. Ладислас Галди е проучил въпроса за многобройните езикови заемки, които тогава преминават от гръцкия в румънския език.

С избухването на Гръцкото въстание князете фанариоти са принудени да напуснат страната и са заменени с местни князе. Съвсем естествено някои противници на фанариотите отправят неблагоприятни критики срещу тях. Най-острият техен критик е Маркос-Филипос Залонис от Тинос, който публикува един памфлет в Марсилия, преведен на гръцки (1831 г.) и на румънски (1897 г.)¹⁶.

Разбира се, не се стига до въвеждането на новогръцкия език в учебната програма на академиите в Дунавските княжества. През 1821 г. има предложение да се въведат часове по новогръцки език, но то става повод академиите да се превърнат в румънски училища, а румънският да стане език на обучението. Естествено това става успоредно с пробуждането на балканските народи и с борбите за придобиване на национална идентичност. Румънците все пак признават благотворното влияние на елинизма върху тяхната култура и за изграждането на национална идентичност – с Караджале и Истрати, Йорга и Ксенакис, творци с гръцки произход и румънско самосъзнание.

Периодът от втората половина на XVIII до средата на XIX в. се характеризира с множество общи белези в развитието на балканското културно пространство, които заедно с обществено-политическите и икономическите фактори спомагат да бъдат обяснени явления от живота на балканските народи. Важна роля за идейното израстване на интелигенцията на Балканите имат гръцкият език и образование. Детайлно усвоеният гръцки език дава възможността за достъп до гръцката книжнина, чрез която се докосва не само до гръцките, но и до европейски литературни образци. От тях интелигенцията черпи идеи, за да формира възгледите си по основните въпроси на времето. Безспорно, гръцката школовка има значение за конструирането на национална идентичност и езиково самосъзнание на българи и румънци.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

1. Γιανναράς, Χρ. Πολιτιστική Διπλωματία. Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού. Αθήνα, 2003, σ. 30.

2. **Σκολετέα, Ε.** Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2002, σ. 31.

3. Пак там, с. 32.

4. В този контекст и въз основа на серия известни документи може да се направи изводът, че в ред градове много от гръцките училища включват в програмата си като втори език майчиния език на децата – българския. Такива училища функционират в Сливен (1810 и 1825 г.), Котел (1812 и 1819 г.), Свищов (1815 г.), Враца (1825 г.), Карлово (1828 г.), Самоков (1826 г.), Шумен, Видин и т.н. Вж. **Димитров, А.** Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. София, 1987, 34. Училището в Сливен, основано от учителя Антон (1810 г.), е първото светско гръцко училище в българските земи, създадено с финансовата подкрепа на първенците на града. Две години по-късно той основава в Котел второто гръцко светско училище.

5. **Владов, В.** Елинското училище в Търново и православният клир през първата половина на XIX в. – В: Societas Classica, Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. IX, 1. В. Търново, 2017, 119–126.

6. **Румпос, Д.** Българските преподаватели и ученици в Богословското училище на о. Халки 1844–1903. В. Търново, 2007, 71–83, 113–121, 149–157, 134–140.

7. **Румпос, Д.** Атинският университет и модернизацията на българската култура през XIX в. Велико Търново, 2009, с. 167, 252–253, 172–174, 205–206 и 263–268, 179–180.

8. **Топалов, К.** Григор Пърличев, живот и дело. София, 1982, 54–57.

9. Книжовна дейност на гръцки език развиват следните възрожденци: Н. Пиколо, Ат. Богориди, П. Берон, Ив. Селимински, К. Фотинов, Н. Рилски, Р. Попович, Ив. Добровски, Ив. Димитриевич, Д. Рилец (първата половина на XIX в.), Гр. Пърличев, Гаврил Кръстевич, Од. Попниколов, М. Балабанов, Гр. Немцов, Ив. Чомаков, П. Протич, П. Бояджиев (втората половина на XIX в.).

10. Ст. Бобчев, като коментира спомените на учениците на Т. Каирис, подчертава: „Въобще не е случайно, че от устата на тези борци често чувахме думите: гръцкото училище ни научи, как да се пазим от гръцкото и как да обичаме и уважаваме нашето“, а Ст. Чомаков казва на гърците: „От вас научих, че трябва да се обича родината“. Същото казва и един друг ученик на Т. Каирис, Ив. Добровски, който подчертава важната роля, която изиграва Школата на остров Андрос като разсадник на българския патриотизъм. Вж. **Данова, Н.** Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας τον 19^ο αι. – Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, 44. Δημοσιεύματα της εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 15.

11. Повече за дейността му като преподавател в Богословското училище на о. Халки вж. подробно **Румпос, Д.** Българските преподаватели и ученици в Богословското училище на о. Халки 1844–1903. Цит. съч., 86–96.

12. **Mihaescu, H.** Influenta greceasca asupra limbii romane pina in secolul al XV-lea. Bucuresti, 1966.

13. **Matei, I.** Reprezentantii diplomatici (capuchehai) ai Tarii Romanesti la Poarta otomana. Bucuresti, 1966.

14. **Καταρτζής, Α.** Δοκίμια. Επιμ. Κ.Θ. Δημαράς. Αθήνα. Ερμής, 1974, 36.

15. **Bouchard, J.** Η ελληνική παιδεία ως παράγοντας της ρουμανικής ταυτότητας. – В: Τα πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών χωρών. Ο Ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός παράγοντας στα Βαλκάνια (1453–2015): Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία. Επιμέλεια Tudor Dinu. Bucuresti, 2017, 55–59.

16. **Bouchard, J.** L'apport de Zallony dans la conception gresque et roumaine du Phanariote. Actes du Symposium international – B: Le Livre, La Roumanie, L' Europe. Bucarest, Editura Biblioteca Bucurestilor, tome III, 2012, 150–166.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Алексијева, А. Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – *Studia Balcanica* 14. София, 1979.

Владов, В. Елинското училище в Търново и православният клир през първата половина на XIX в. – В: *Societas Classica, Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока*. IX, 1. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2017, 119–126.

Димитров, А. Училището, прогресът и националната революция. Българското училище през Възраждането. София, 1987.

Радкова, Р. Българската интелигенция през Възраждането. София, 1986.

Румпос, Д. Български преподаватели и ученици в Богословското училище на о. Халки 1844–1903. Велико Търново: Астарта, 2007.

Румпос, Д. Атинският университет и модернизацията на българската култура през XIX в. Велико Търново: Фабер, 2009.

Топалов, К. Григор Пърличев, живот и дело. София, 1982.

Γιανναράς, Χρ. Πολιτιστική Διπλωματία. Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού. Β' έκδοση. Αθήνα, 2003.

Καταρτζής, Α. Δοκίμια. Επιμ. Κ.Θ. Δημαράς. Αθήνα. Ερμής, 1974, 36.

Μπαμπινιώτης, Γ. Διαλογισμοί για τη γλώσσα και τη γλώσσα μας. Απλά μαθήματα γλώσσας και γλωσσολογίας. Δεύτερη έκδοση. Αθήνα, 2010.

Σκοπετέα, Ε. Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2002.

Alexianu, M. T. Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας στο Ιάσιο – Ρουμανία – В: *Stoyna Poromanska* (Επιμ.), Πρώτο Συνέδριο των Νεοελληνιστών των Βαλκανίων. Πρακτικά. В. Търново, 2003, 59–65.

Bouchard, J. “L'apport de Zallony dans la conception gresque et roumaine du Phanariote”. Actes du Symposium international – B: Le Livre, La Roumanie, L' Europe. Bucarest, Editura Biblioteca Bucurestilor, tome III, 2012, 150-166.

Bouchard, J. Η ελληνική παιδεία ως παράγοντας της ρουμανικής ταυτότητας. – В: Τα πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών χωρών. Ο Ελληνισμός ως πολιτιστικός και οικονομικός παράγοντας στα Βαλκάνια (1453-2015): Γλώσσα, λογοτεχνία, τέχνη, κοινωνία. Επιμέλεια Tudor Dinu. Bucuresti, 2017, 55–59.

Brad Chisacof, L. Η διδασκαλία της ελληνικής στο ρουμανικό χώρο. – В: Πρώτο Συνέδριο των Νεοελληνιστών των Βαλκανίων. Πρακτικά. В. Търново, 2003, 44–49.

Danova, N. Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας τον 19^ο αι. – Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, 44. Δημοσιεύματα της εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη, 2008.

Galdi, L. Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Βουδαπέστη, Πανεπιστημιακόν Ινστιτούτον Ελληνικής Φιλολογίας, 1939.

Lazar, E. Η διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στη Ρουμανία του εικοστού αιώνα. – Αντί, 756, (2002), 60–62.

Matei, I. Reprezentantii diplomatici (capuchehai) ai Tarii Romanesti la Poarta otomana. Bucuresti, 1966.

Mihaescu, H. Influenta greceasca asupra limbrii romane pina in secolul al XV-lea. Bucuresti, 1966.